

Павленко В.В. Освітньо-просвітницька діяльність першодрукаря Івана Федорова / В.В. Павленко // Нові технології навчання. Наук. – метод зб. // Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту, Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. – Київ-Вінниця, 2011. – Вип.67. Частина 1. – С. 149-153.

УДК 37(09)(477.42)

*Павленко В.В., к.п.н., асистент
Житомирський державний університет імені Івана Франка*

ОСВІТНЬО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕРШОДРУКАРЯ ІВАНА ФЕДОРОВА

В статье сделана попытка проанализировать образовательно-просветительскую деятельность первопечатника Ивана Федорова. Выделены и проанализированы основные направления его деятельности, как: организатора, художника, переводчика, гуманиста-просветителя и педагога. Очерчены некоторые аспекты вклада И. Федорова в обогащении образовательной и общей культуры Волынского края.

Ключевые слова: образовательная деятельность, просветительская деятельность, образовательно-просветительская деятельность, типография.

The article attempts to analyze the educational and advocacy activities Printing pioneer Ivan Fyodorov. Isolated and analyzed napryaky its main activity: organizer, painter, translator, humanist, educator and teacher. Outlines some aspects of the deposit Fedorova enrichment in education and general culture of the Volyn region.

Key words: educational activity, enlightening activity, educational-enlightening activity, typography.

У «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті», «Концепції виховання дітей та молоді у системі національної освіти», та інших урядових і освітніх документах наголошується на необхідності цілісного вивчення проблем, які є актуальними у сфері педагогічної науки у зв'язку з історично зумовленим утвердженням національної системи освіти.

Мета статті - проаналізувати освітньо-просвітницьку діяльність першодрукаря Івана Федорова. Виділити та проаналізувати основні напрями його діяльності, як: організатора, художника, перекладача, гуманіста-просвітителя та педагога. Окреслити деякі аспекти вкладу І.Федорова у збагаченні освітньої і загальної культури Волинського краю.

Саме в Острозі завдяки старанням знаменитого роду князів Острозьких зародилася освіта і наука у Східній Європі. Осередком української освіти та культури, провідною науковою установою наприкінці XVI – на початку XVII століття стала Острозька академія (протягом 1576-1636 рр.). Вона відіграла роль інтелектуального центру України і стала першою українською школою вищого рівня (відкрита князем В.-К. Острозьким, що увіковічила його ім'я) [8, с. 9].

Сприятливі умови для розвитку української культури на той час склалися саме на Волині. Провідною культуротворчою силою стали волинські землевласники. У ті часи, щоб отримати посаду в установах, потрібно було досконало володіти українською, польською та латинською мовами, а система домашнього чи церковного навчання міщанських дітей уже не відповідала вимогам часу. До того ж, навчання у закордонних вищих школах потребувало значних витрат.

Кінець XVI століття – це період розквіту, який характеризується різнобічністю наукової діяльності, активними науковими пошуками. Простежується тенденція до володіння декількома мовами : німецькою та французькою, німецькою та англійською. Виникає суперечність між потребою у високоосвічених, дипломованих педагогах та відсутністю їх у Російській імперії.

Вирішити ці складні проблеми взяв на себе князь Василь-Костянтин Острозький. Фундатор школи-академії Василь-Костянтин Костянтинович Острозький був одним із найбагатших магнатів держави, меценатом та просвітителем. Як зазначав С. Кардашевич, князь утричі перевершував за багатством самого короля Речі Посполитої. Йому належала третина всієї Волині, маєтності у Київському, Володимирському, Білоцерківському, Богуславському, Переяславському, Канівському та Чернігівському староствах. У володіннях князя перебувало понад 3040 міст і сіл, торгові дома у Гданську, Ярославі, Львові, замки у Дубні, Турові, Тарнові, двори-палати у Варшаві та Вільно. Відомий князь Острозький в історії і як талановитий полководець. Саме доброчинність та просвітницька діяльність В.-К. Острозького є історичною передумовою, що сприяла відродженню України.

Золоту сторінку в історію України та академії вписав Іван Федоров. Завдяки його освітньо-просвітницькій діяльності Острог став одним із перших осередків книгодрукування в Україні. До першодрукарів у Європі слід віднести імена й інших визначних діячів культури. Це – Йоган Гутенберг і Альд Мануцій, Швайпольт Фіоль і Франциск Скорина, Іван Федоров та Петро Мстиславець [6, с. 102].

На той час в Україні типографій майже не було, та й друкували вони латинською і польською мовами. Єдиним друкарем, який володів кирилическим шрифтом й умів ним користуватися, був Іван Федоров. В його особі князь В.-К. Острозький знайшов ту людину, віддану справі друку, яка була йому так потрібна [6, с.104]. До 60-х років XX століття були відомі лише 3 видані І. Федоровим книги. Це – Новий Заповіт (1580 р.) із алфавітним покажчиком до нього, складений Тимофієм Михайловичем; славетна Острозька Біблія (1580-1581 рр.) – перше у східнослов'янських народів видання повного церковнослов'янського тексту біблійних книг та листівка на двох сторінках «Хронологія» (1581 р.) Андрія Римші. Вона складалася з двох аркушів, на яких

видруковано назви 12 місяців (латинською, єврейською й українською мовами) і розміщено дворядкові вірші [5, с. 92]. Твір Андрія Римші – це найменше видання Острозької друкарні. Серед шедеврів поліграфічного мистецтва першою є слов'янська Біблія [4, с. 3-23].

Джерелами для випуску Острозької Біблії слугували Геннадієвська Біблія, грецькі списки Біблії (привезені з Риму Діонісієм Раллі), грецькі тексти зі Сходу, західноєвропейські видання Біблії (католицька Леоноліта Шарфенберга 1561 р.), кальвіністська Берестейська, антитринітарська Симона Будного та інші.

Острозька Біблія у 1620 р. зареєстрована в каталозі Бодлеянської бібліотеки м. Оксфорда. На той час її мали усі відомі вчені, значно пізніше й І. Франко. За даними досліджень та архівних джерел відомо, що тираж Острозької Біблії був досить великий (до нашого часу збереглося більше 270 примірників). Вона є у бібліотеках багатьох міст (Москви, Києва, Острога, Харкова, Ужгорода, Санкт-Петербурга, Львова та ін.).

Доречно відзначити, що в XVI столітті Острозька Біблія репрезентувала слов'янську княжність за кордоном. Вона була у шведського короля Густава II Адольфа, кардинала Ф. Берберині, вінчестерського єпископа Лапселота Ендрюса. Іван Грозний також подарував примірник Острозької Біблії англійському послові Горсею.

Художнє оформлення Острозької Біблії представлено дереворитною архітектонічною ксилонічною рамкою титула, дещо схожою з гравюрою німецького ксилографа Е. Шена у Нюрнбернському виданні Біблії 1524 р. Ця оригінальна гравірувальна рамка спочатку була використана в московському «Апостолі» (1574). У композиції заставок простежуються мотиви українського народного орнаменту, прикрас українських рукописів.

У художньому оформленні Острозької Біблії друкар використав виливні складні суто декоративні прикраси: листочки, зірочки, хрестики тощо (сучасний український дослідник давньої української рукописної книги професор Яким Запаско нарахував 81 заставку, 70 кінцівок, 35 дрібних прикрас, 78 рядків в'язі, 1384 ініціальних літер). До книги, окрім біблійних текстів, включено вірші Герасима Смотрицького (він також написав обидві передмови) [1, с. 37].

У своїх дослідженнях Я. Запаско, Я. Ісаєвич, І. Крип'якевич, В. Лук'яненко, Є. Немировський описують Івана Федорова як багатогранну особистість: організатора, друкаря, художника, перекладача, гуманіста-просвітителя та педагога [3].

Природні дари Івана Федорова проявлялись у різних *формах*. Зокрема у своїй діяльності Іван Федоров постає як художник-гравер: автор узорних літер; автор фамільного герба гетьмана Ходкевича; автор заставок у давньоруських рукописах; автор рамок (рамка із зображенням Луки у московському «Апостолі» 1564 р.); як редактор текстів: у родовому відмінку прикметників чоловічого роду однини Іван Федоров вживав російське закінчення «ого» замість старослов'янського закінчення «аго», наприклад: «всякого» замість «всякаго».

Іван Федоров володів рідкісною обдарованістю, великою працьовитістю, чистотою та висотою поглядів, твердістю у відстоюванні думок, непохитною вірою у своє покликання, відданістю перед Батьківщиною, народом, якому служив до останнього подиху. Він твердо і прямо йшов тернистим шляхом до поставленої мети. Саме в Острозі І. Федоров зміг реалізувати свої мотиви освітньо-просвітницької діяльності: особистісний (самовираження), моральний (задоволення від отриманих результатів).

Перебування Івана Федорова на Правобережній Україні історики (Л. Баженов, П. Березов, О. Мацюк, Я. Запаско та ін.) поділяють на чотири *періоди*:

- **львівський** (січень 1573 р. – травень 1574 р.) – були видані «Апостол» та «Буквар»;
- **дерманський** (березень 1575 р. – жовтень 1576 р.) – перебування у Дерманському монастирі;
- **острозький** (червень 1577 р. – березень 1582 р.) – перебування в Острозі;
- **львівський** (грудень 1583 – до смерті) – остаточне повернення Івана Федорова до Львова [1, с. 27].

Зазначимо, що освітня діяльність Івана Федорова вивчалась менше, ніж інші аспекти його діяльності.

Освітня діяльність – це вид професійної діяльності в межах інституалізованого рівня системи освіти як соціального інституту. **Просвітницька діяльність** – це вид діяльності (зокрема й професійної) щодо поширення знань серед різних прошарків населення, в тому числі на благодійних засадах [7, с. 31-32].

Освітньо-просвітницька діяльність – це діяльність, спрямована на оволодіння людиною системою знань, умінь і навичок та поширення знань, культури та освіти в інтересах особистості, суспільства, держави [7, с. 32].

Сутність освітньо-просвітницької діяльності полягає у наданні методичної допомоги викладачам і студентам, написанні підручників і посібників з метою збереження і розвитку національних культурних традицій. Прикладом освітньо-просвітницької діяльності став Іван Федороватос, який уперше в Україні створив друкарню.

До тематики видань І. Федорова відноситься навчальна література: «Часовник», «Читанка», «Буквар», «Учительна Євангелія». «Буквар» І. Федорова став прикладом творчого використання друкарем кращих традицій книгодрукування. Методично побудований як посібник для початкового навчання грамоти, він містив також основи арифметики. У школах України навчання велося буквоскладовим способом за такими етапами: 1) розпізнання букв; 2) складання букв; 3) пояснення прочитаного; 4) роздуми. У середині XIX століття на зміну буквоскладовому методу навчання грамоти, запроваджені І. Федоровом, прийшов звуко-аналітичний, яким ми користуємося й донині.

Перша сторінка львівського Букваря подає абетку в звичайній послідовності, далі містяться склади з двох літер і трьох літер. Подібний добір дволітерних і трілітерних складів, як зазначив Я. Ісаєвич [3, с. 56], був типовим як для східнослов'янських навчальних посібників, так і для західноєвропейських.

Перша частина Букваря містить параграфи, позначені на полях цифрами від 1 до 99 (кириличними літерами під титлами), потім – сотнями від 100 до 500, також подано числа на позначення однієї, двох і трьох тисяч. Таку нумерацію впроваджено для вивчення числового значення літер.

Друга частина містить тексти для читання (автор застосував індуктивний метод – від порівняно простих до складніших текстів). Буквар вміщує найголовніші молитви того часу. Далі розташовані уривки з притч Книги Соломонових. Іван Федоров виділив три спеціальні розділи для вивчення систематичної граматики.

Започаткована І. Федоровим алфавітна організація тексту збереглася аж до ХХ століття. У Букварі в стислій формі, на обмеженому матеріалі відтворено найважливіші сторони життя країни на її конкретному історичному етапі. І. Федоров витримав принцип типовості мовного матеріалу. Вчителі повинні вчити читати й писати на таких текстах (невеликих за обсягом), які б відповідали нормам слововживання, побудови речення, характерні для даного етапу розвитку літературної мови.

Тематичний матеріал у «Букварі» був підібраний так, щоб той відповідав віковим особливостям дитини та знаходив розуміння в дитячих уявленнях і переживаннях. Він відображає ті інтереси, якими жили діти в той момент в оточуючому їх суспільстві.

«Буквар» вміщує навчальну й виховну мету. Зміст «Букваря» переважно релігійного характеру. Освітньо-просвітницька діяльність І. Федорова була спрямована у підвищенні культурно-духовного рівня людей. Він був переконаний, що, поширюючи грамотність, духовність серед народу, можна зробити людей кращими, добрими. Книга відповідає основним дидактичним вимогам. Вона містить такі основні функції: інформаційну, трансформаційну, систематизуючу, закріплення матеріалу, інтегративну, розвивально-виховну та ін. *Інформаційна функція* – необхідна кількість матеріалу для оволодіння техніки читання, основ граматики. Для вироблення навичок читання в книзі вміщені церковні тексти, що формують світогляд дитини і сприяють її духовному розвитку. *Індуктивна функція* – матеріал поданий у «Букварі» від простого до складного, з урахуванням вікових особливостей дитини. *Систематизуюча функція* – використано значну кількість церковних текстів. *Узагальнююча* – молитви для читання розташовані у вигляді акварішів, перші літери якого повторюють послідовність літер в азбуці. Розташовані в алфавітному порядку у підручнику подаються морфологічні форми, таким чином, проходячи новий матеріал, учні повторюють попередній. *Виховна* – у останньому розділі розміщені тексти-звернення до учнів і батьків.

Іван Федоров до своїх учнів ставився гуманно, як до рівних собі, поважав їх як особистостей. Це талановитий педагог-просвітитель, який зміг підготувати кадри і створити основи для розвитку друкарства в Україні.

Книгодрукування в Острозі продовжувалось і після від'їзду І. Федорова у 1582 р. до Львова. В Острозі було підготовлено текст друкованої граматики слов'янської мови, виданої 1586 р. у Вільно білоруськими братами Мамоничами. Значну роль у поширенні писемності серед слов'янських народів відіграла і «Граматика словенська» (1619), написана вихованцем Острозької школи Мелетієм Смотрицьким.

М. Грушевський писав, що Острог на Волині в 1580-1590 роках став видатним центром літератури й освіти. Так саме Острозька академія стала моделлю нової школи на східнослов'янських землях, у якій намагалися поєднати греко-слов'янські та латинські освітні канони.

Про заснування Острозької академії згадується в документах сучасних дослідників. Архівні дані, на жаль, утрачені, не зберігся статут цього навчального закладу. Найперша згадка про Острозьку школу міститься у передмові до острозького «Букваря» (саме він став головним джерелом для визначення часу відкриття Острозької школи). Надруковано грецько-старослов'янський «Буквар» 15 червня 1578 р. На титульному аркуші зазначено, що «...мисленням і стараннями князя Костянтина Костянтиновича Острозького, повелівшого побудувати дім для справи друкування, а до того ж будинок і дітям до навчання, у своєму отчому і славному граді Остріг, що знаходиться на землі Волинській. І, відшукавши мужів у божественному писанні здібних у грецькій, латинській і російській мовах, і запросивши їх до діяльності у навчанні. Із-за цього й надрукована ця книжка, грецькою альфа-віта, а російською – аз-буки, переважно для навчання багатогрішного Іоанна Федоровича» [3, с. 69].

Усе це свідчить про те, що друкарня та Острозька школа були створені не пізніше 1578 р., тому що у 1576-1577 р. саме для потреб школи було видано буквар. Друкарня та Острозька школа взаємодіяли: у друкарні видавали навчальні посібники, а у школі готували освічених діячів. На жаль, до нашого часу дійшло лише два примірники Острозького букваря: один зберігається у королівській бібліотеці у Копенгагені, інший – у бібліотеці міста Гота (Німеччина).

Основні дати життя та діяльності Івана Федорова (Федоровича) за хронологією такі:

20-ті роки XVI ст. – народився Іван Федоров.

1553 р. – початок організації та будівництва державної типографії у Москві під керівництвом Івана Федорова.

19 квітня 1563 р. – Іван Федоров разом із Петром Мстиславцем почали друкувати «Апостол».

1 березня 1564 р. – Іван Федоров разом із Петром Мстиславцем закінчили друкувати «Апостол».

7 серпня 1565 р. – Іван Федоров разом із Петром Мстиславцем почали друкувати «Часослов» (перше видання).

2 вересня 1565 р. – Іван Федоров разом із Петром Мстиславцем почали друкувати «Часослов» (друге видання).

29 вересня 1565 р. – Іван Федоров разом із Петром Мстиславцем завершили друкувати «Часослов» (перше видання).

29 жовтня 1565 р. – Іван Федоров разом із Петром Мстиславцем завершили друкувати «Часослов» (друге видання).

Кінець 1565 р. – Іван Федоров та Петро Мстиславець, вигнані своїми ворогами, змушені були виїхати із Москви до Литви.

Початок 1566 р. – Іван Федоров разом із Петром Мстиславцем, за пропозицією гетьмана Григорія Ходкевича, розпочали організовувати типографію у Заблудові.

8 червня 1568 р. – Іван Федоров разом із Петром Мстиславцем почали друкувати «Свангеліє учительське».

17 березня 1569 р. – Іван Федоров разом із Петром Мстиславцем завершили друкувати «Свангеліє учительське». Ця книга містила 814 сторінок. Повний набір кожної сторінки вміщував 28 рядків. Шрифт взятий з Московського «Апостола» 1564 року. На титульному листі зображений фамільний герб гетьмана Ходкевича.

Весна 1569 р. – Петро Мстиславець покинув Івана Федорова і переїхав у Вільно до типографів Мамоничів.

26 вересня 1569 р. – Іван Федоров почав друкувати «Псалтир».

23 березня 1570 р. – Іван Федоров закінчив друкувати «Псалтир».

1572 р. – Іван Федоров переїхав до Львова, де розпочав організовувати львівську типографію.

25 лютого 1573 р. – почав друкувати «Апостол» у львівській типографії.

15 лютого 1574 р. – Іван Федоров закінчив друкувати «Апостол».

Березень 1575 р. – Іван Федоров, за пропозицією князя В.-К. Острозького, поступив на службу в якості управляючого маєтками Дерманського монастиря.

Восени 1576 р. – Іван Федоров залишив Дерманський монастир і переїхав до Острога, де організував типографію.

1580 р. – Іван Федоров закінчив друкувати «Новий завіт».

5 березня 1581 р. – Іван Федоров завершив друкувати «Хронологію» Андрія Римші.

12 серпня 1581 р. – Іван Федоров завершив друкувати «Біблію».

Восени 1581 р. – Іван Федоров переїхав із Острога до Львова.

6 грудня 1583 р. – Іван Федоров помер.

27 вересня 1909 р. – відкрито пам'ятник Івану Федорову в Москві [2, с. 226-229].

Отже, загальні тенденції розвитку шкільництва на території Російської імперії та Західної Європи вплинули на становлення освіти України. Поступово все помітніше місце у розвитку галузі освіти почали займати меценати-просвітники, які ініціювали створення шкіл як організованих соціальних інститутів, сприяли створенню перших друкарень, формуванню фондів перших бібліотек, підтримували бажання до навчання представників широких верств населення через пропагування культу книжного слова.

Література:

1. Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX - XX ст.: Історіографія. Бібліографія. Матеріали / Лев Васильович Баженов. – Кам'янець-Подільський, 1993. – 480 с.
2. Березов П. Первопечатник Іван Федоров / П. Березов. – Москва: Московский рабочий, 1952 г. – 232 с.
3. Ісаєвич Я. Д. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні / Я. Д. Ісаєвич. – Львів., 1975. – 156 с.
4. Кравчук Г. Р. Острог: Краєзнавчий нарис / Г.Р. Кравчук, І.О. Ткач. – Львів, 1987. – 24 с.
5. Матеріали до історії Острозької академії (1576 – 1636): Бібліогр. довідник / АН УРСР. Археол. комісія; Ін-т історії; Ін-т суспіл. наук; [Упоряд. І. З. Мицько]. – К., 1990. – 216 с.
6. Мончак В. Сподвижник Костянтина Острозького першодрукар Іван Федоров на Волині / Василь Мончак // Острогіана в Україні і Європі: Матеріали Міжнародного симпозіуму (Велика Волинь т. 23) 29-30 червня: [Наук. збірник]. Старокостянтинів, 2001. – 367 с. – С. 102-134.
7. Павленко В. В. Освітньо-просвітницька діяльність іноземних педагогів на Волині (XIX – початок XX ст.): дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Павленко Віта Віталіївна. – Житомир, 2010. – 299 с.
8. Шпізель Р. Нариси з історії Острога / Рафаель Шпізель. – Острог: видавець СПД Свиначук Р.В., 2005. – 360 с.